

Service

HOSTESS

KREDIETBANK

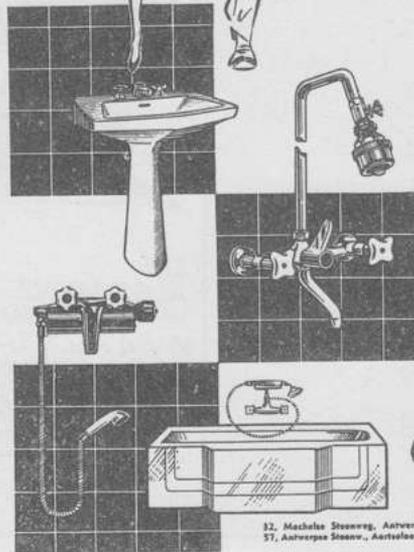
KREDIETBANK

Goed dat we naar

SCHILTZ

zijn gegaan..!

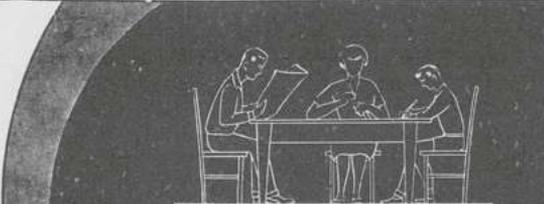
• We vonden er nieuwste modellen, prima kwaliteit en deden een gelukkige keus.

32, Machele Steenweg, Antwerpen - 26, Alfons Pierenlaan, Oostende
57, Antwerpen Steenw., Aartselaar (Antw.) - 10, Simons Steenplaats, Brugge

Te huur

Vraag ons advertentietarief

**ZIJ LEVEN
GERUST
DOOR...**

DE
ALGEMENE
VERZEKERINGS-
MAATSCHAPPIJ

DE NOORDSTAR EN BOERHAAVE N.V.
GROOT-BRITANNIELAAN, 47 GENT

HEIDELAND

P.V.B.A.

UITGEVERIJ

Bureelbenodigdheden - Schoolbehoeften - Fantasie-artikelen

Marokijnwaren - Godsdienstige voorwerpen

HEIDELAND

Grote Markt, 1

HASSELT

Tel. 230.80

HEEM

TWEEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT VOOR OVERMAAS

Uitgave : Ereleraar Dr J. Langohr & Z.E.H. Dr H. Veltmans Comité, Steenweg op Ninove, 152, HALLE (Brabant - België)

Postcheckrekeningen : Brussel 5202.51 - Den Haag 1455.32

Abonnement : België 100 Fr. p. jaar.
Nederland 10 Fl. "
Het nummer : België 20 Fr.
Nederland 2 Fl.

3° Jaargang
Nr 1
Jan./Febr. 1959

OP GEN TAPIET

	Blz.
Voorwoord 1/1/1959.	2
Le Voer, poésie.	3
De Legende van de Voer, gedicht.	4
Carolus Waelbers.	5
De Voer, kaart.	6
De Voer.	7
Enquête dialectale sur la Toponymie germanique du Nord-Est de la Province de Liège.	13
Wachter, wat is er van de Nacht ?	18
Le Limbourg - Carte - Paris 1693.	20
Streekontwikkeling.	22
Der Galmeibergbau und die Zinkmetallurgie im Bereich des ehemaligen Herzogtums Limburg.	23
Indeling naar Bedrijfstak van het Aantal, tijdens het tweede kwartaal 1956 onder de Maatschappelijke Zekerheid vallende Werkgevers, alsmede van het aantal door hen op 30 Juni 1956 tewerkgestelde Werknemers.	31
Daggemiddelde van het aantal gecontroleerde volledig Werklozen, 1950 / 1958.	34
Daggemiddelde van het aantal gecontroleerde gedeeltelijk en toevallig Werklozen, 1950 / 1958.	35
De Tewerkstelling in Overmaas - Het Forensenvraagstuk.	37

V O O R W O O R D

1/1/1959.

"DE BAND" heeft plaats gemaakt voor "HEEM".

In het voorwoord tot Nr 1 van 1/1/57 schreven wij :

"De Band", Tweemaandelijks Uitgave van het Langohr - Veltmans Comité, wenst de band, het verbindingssteken te zijn tussen de Nederlandssprekende leidende mensen van Overmaas, Platdietsers, Vlamingen en Nederlanders."

"De Band" wil niet het sedert zoveel jaren nagestreefde tijdschrift "Heem" vervangen. Hij wil wel de aanloop zijn tot "Heem". Een verzamelingblazen."

Wij hebben woord gehouden. Dit is ons mogelijk geweest met de toegewijde medewerking van enkelen, met de sympathie van velen, met de steun, hoofdzakelijk van het Vlaamse land.

Wij vertrouwen op deze medewerking, deze sympathie en deze steun, in nog ruimer mate te mogen rekenen nu wij voor een nog zwaarder opgave staan.

Op 1/1/57 schreven wij eveneens : "De Band" wordt tevens verzonden aan onze Duits- en Franssprekende vrienden. Wij gaan uit van de vooropstelling dat wij, kristen mensen, broeders zijn, eender welke taal wij van onze ouders hebben meegereggen."

Herhaaldelijk hebben wij het genoeg gehad bijdragen te geven van de hand van Duitssprekende en Franssprekende Overmazers. Wij wensen verder te gaan en een hechte samenwerking tot stand te brengen. Dit moet mogelijk zijn op het gebied waar wij allen enig zijn : de schoonheid en de grootheid van ons land en van ons volk.

Eenieder behoude vrijelijk zijn eigen zienswijze over politieke, sociale en andere aangelegenheden, inzonderlijk inzake de taalkwestie, waarin "Heem" geen stelling wenst te nemen, zelfs niet op het ogenblik dat het weergeven van bepaalde stellingen niet uit de weg kan worden gegaan.

Wij zullen ons beijveren, en dit weze thans onze voornaamste taak, de redenen tot onderling wantrouwen te rechte of ten onrechte, op te sporen, te begrijpen en weg te ruimen.

Het LANGOHR - VELTMANS COMITE.

L E V O E R

Un jour dit-on, Diane en cet endroit chassant,
Et lasse de courir sur un terrain brûlant,
Y dépose son arc, son carquois et sa flèche.
Un cerf traqué longtemps et que la soif dessèche
Y tombe exténué, l'oeil humide de pleurs,
Comme pour invoquer la pitié des chasseurs.
La déesse touchée en sa bonté divine
Sous l'arc mystérieux élève une colline
En forme de croissant ; à son pied un bassin,
Imitant du carquois l'ingénieux dessin,
Où s'écoule un filet d'une eau claire et limpide.
Diane, s'élevant sur l'immortelle égide,
Disparut dans les airs, laissant en souvenir
L'éternel monument pour un grand avenir.

Henri Franssen,
Oud onderwijzer,
's Gravenvoeren.

Uit "Vie Champêtre" blz. 47.

DE LEGENDE VAN DE VOER

Godinne Diana, op jacht in den Woude,
Bracht onder de Als, een jong hert aan haar voet ;
Daar tussen de elzen lag 't dier zo te kermen,
Met bevende leden, de zijde bebloed.

Diana vermoeid door het langdurig jagen,
De voeten in vuur op de brandende grond,
Legt neer hare boge met koker en pijlen,
Aanschouwde deemoedig het dier zwaar gewond.

De kreunende hinde verlamd en gevangen,
En stervend van dorste, het oog vol getraan,
Smeekt lieve Diana haar 't leven te sparen,
En likt hare voeten voor 't zoete bestaan.

Diana door meelij in 't harte getroffen,
Verheft met haar koker een heuvel van zand,
En boort met een pijl zeer diep in de aarde,
En water ontspringt aan den heuvelen kant.

De hinde herleeft in het spattende water,
En dooft in haar kele het smeulende vuur.
Diana zweeft zachtjes omhoog naar de wolken
En laat ons de Voer met haar eeuwig muurmuur.

Zo ontstond deze bron naar d'aloude sage ;
In latere tijd heet ze : bron van Sint Jan ;
De edele ridder Daniel van Foron (1633)
In steen en in ijzer bouwt het poortje daarvan.

Car. Waelbers.

(Naar het Franstalig gedicht van H. Franssen)

Wij hebben het genoeg hierboven de kop te geven van onze medewerker Carolus Waelbers.

In ons nummer van 1/3/58 gaven wij van hem een korte levensschets. Onze lezers lazen met genoeg in ieder nummer van DE BAND, de talrijke en verscheiden bijdragen van zijn hand over 's Gravenvoeren, zoveel duizend jaren geleden.

In dit nummer volgt zijn meesterlijke beschrijving van de Voer. De Voer is een stuk van het hart van de schrijver.

Tijdens de oorlog 1914/18 moest Waelbers, na een romantische ontsnapping aan de bewaking van de Duitse bezetting, de wijk nemen naar Maastricht, waar reeds de helft der Voerenaars verbleef, en van daar naar Engeland.

In Engeland gaf hij les aan de kinderen van uitgeweken Belgen en schreef en dichtte hij over de wondermooie rivier van zijn hart, de Voer.

De Voer

Kommanderie

DE KOM VAN DE VOER

strekt zich uit :

in Nederland :

over de gehuchten Laag en Hoog Caestert van de gemeente Eysden, Alsook Nederlands Wit-Huis ; bijna geheel de gemeente Mesch, een gedeelte van Libeek, gehucht van Sint-Geertrui ; bijna de gehele gemeente Mheer met de gehuchten Banholt en Ter Horst ; Geheel de gemeente Noorbeek met de gehuchten Bergenhuizen, Terlinden, Hoogcruts, Schey, Schilberg, Ulvend, Vroelen en Wesch.

in België:

een gedeelte van Moelingen en nl. Wit-Huis, de gemeente 's Gravenvoeren met de gehuchten

Altembroeck, Vitschen, Ketten, Schophem, Schophemerheide, Kattenroth, Ottegroeven en Mariashof ; de gemeente St-Martens Voeren met gehuchten Ulvend, de Plank, Conenbos, Krindael, Krutsberg, Veurs, Dal, Stroevenbos, Kys, Hagelstein, Berg ; de gemeente St-Pieters Voeren met gehuchten Zwaen, Ruland, Loë, Roth en Waterval ; bijna de ganse gemeente Warsage (Weerst) met gehuchten Verte Haie, La Heyd, Maillière, Haustrée en Crasboën ; het gehucht Affnay en een gedeelte van Aubin van de gemeente Aubin-Neufchâteau ; de helft van Bombye, het Noord-Oosten van Berneau.

De kom van de Voer heeft de vorm van een onregelmatige vierhoek, waarvan de punt aanleunt tegen de Maas.

Zij wordt afgebakend door een hoogteketen lopende over Mescherheide, Libeekboom, het kasteel van Mheer, Banholt, Terlinden, Hoogcruts, Schilberg, de Plank, Royenbos, Manjeboom, Hagelstein, Claboter, Roth, kasteel Magis, Loobos, Appelboom, Trois Cheminées, Aubin, Croix Madame, le Tombe, Molt, Mescherveld, Wit Huis.

Zij heeft een oppervlakte van ongeveer 680 hektaren, waarvan een derde op Nederlands grondgebied.

DE VOER EN HAAR BIJRIVIEREN.

De Voer ontspringt in St-Pieters Voeren op een hoogte van 180 m. boven de zeespiegel, tussen het gehucht Swaen en de Brabant-hoeve.

O.L.V. bron.

Op de gemeentegrens zelf vertrekt de vertakking die het waterlevert aan de oude papierdeegmolen, de "Berg", afgebroken in 1900. Even achter deze molen ontmoeten wij een vijver, de "Roodt", waarin het vlas geroot werd om achteraf gedroogd te worden in de dubbele droogoven, die zich op 50 m. vandaar bevond en in 1912 afgebroken werd.

De Voer ontvangt nu de wateren van de Bergbron en van het Slimmeboëntje, loopt onder de metalen brug van de Bergweg, ontvangt de belangrijke Geitenbron in 1891 opgevangen om de gemeente 's Gravenvoeren van drinkwater te voorzien, doet de meelmolen van St-Martens Voeren draaien, loopt onder de grote brug door van de spoorweg Aken - Montzen - Antwerpen, tevens onder de weg van St-Martens Voeren.

Nu bereikt de Voer de "Motte", plaatsnaam behouden van de vesting van St-Martinus, waarvan nog enkel de huidige kerktoren overblijft. Deze toren draagt het jaartal 1650. Wat verder ontvangt zij de wateren van de Veurs.

De Veurs ontspringt aan de voet van het Royenbos, in het gehucht Veurs, ontvangt de wateren van de spoorwegtunnel, van de Crindaelbron (heeft deze benaming iets te maken met groendal ?), loopt onder de weg Krutsberg/de Plank door, schuurt langs de voet van het Brokerbos, ontvangt de Koaleboën (kolenbron) en het Pensoolriviërtje, dat een kleine vijver langs de weg op Ulvend

Even voor de Kommanderie ontvangt zij de watermassas (4.000 liter per minuut !) van de "Lieve Vrouwe Boën". De Lieve Vrouw bron ontsnapt uit de wand van een heuvel en welt op uit een met traliehekken afgesloten poortiek dat het jaartal 1660 draagt.

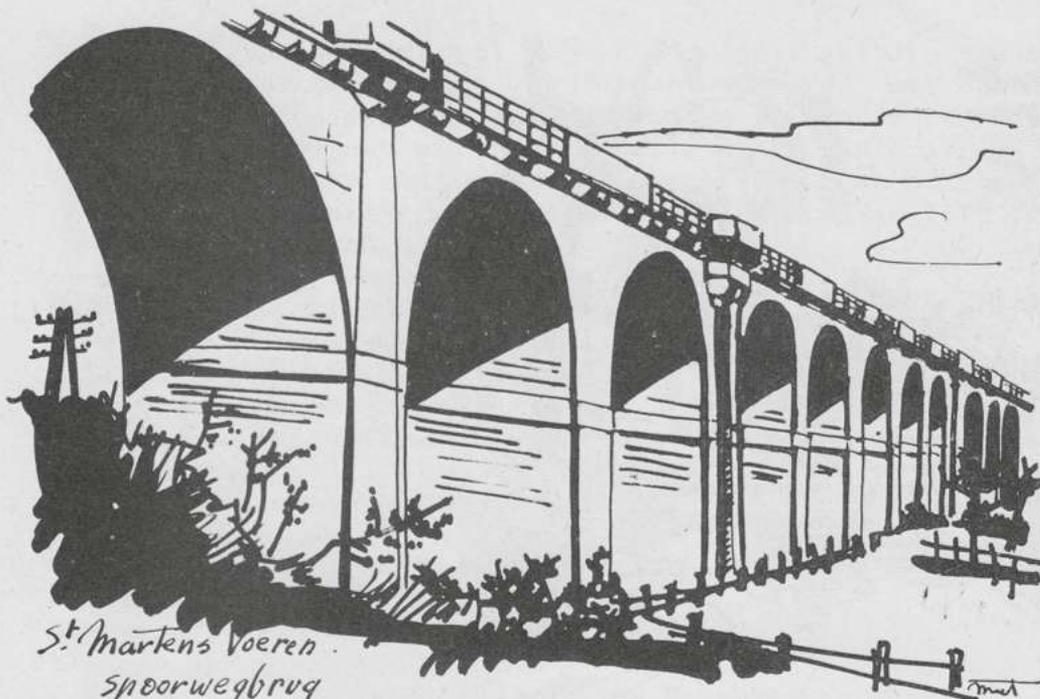
Met de St-Jansbron, op een twintigtal meter daar vandaan, bevoorraadt zij de grachten van de Kommanderie. Deze bestond vóór 1252. Een gedeelte van de watervoorraad wordt benuttigd door de befaamde Forellenkwekerij Snoek te St-Pieters Voeren.

De Lieve Vrouwbron ontwikkelt zoveel kracht dat zij de meelmolen van St-Pieters Voeren doet draaien op een afstand van amper 500 m, van haar oorsprong. Weldra bereikt de Voer het Grondgebied St-Martens Voeren.

Hier bevoorraadt zij verschillende grote vijvers, deel uitmakend van de reeds genoemde viskwekerij.

Molen
St-Pieters
Voeren

*St. Martens Voeren.
Spoorwegbrug*

met water voorziet, vormt de gracht ten Noorden van de bovengenoemde St-Martinus-vesting, thans kerktoren, ontvangt de wateren van de drie bronnetjes van de Kraembrig en werpt zich in de Voer, na een loop van 3 Km. 100 m.

De Voer overschrijdt nu de grens van 's Gravenvoeren, te Ottegroeven, oud domein van de familie Imstenraedt (1500). Hier maakte in 946 Otto de Grote halt, toen hij zijn schoonbroeder, koning van Frankrijk ter hulp trok. (Rahlenbeck. Pays d'Outremeuse, blz. 18). Het Bulletin de l'Institut archéologique Liégeois, 6-224, vermeldt het huwelijkskontraakt in 1648 van G. van Ottegraven en Maria von Weissweiler.

De Voer brengt een turbine in beweging die het water opstuwt naar de hoeven Mariashof en Groenhaag.

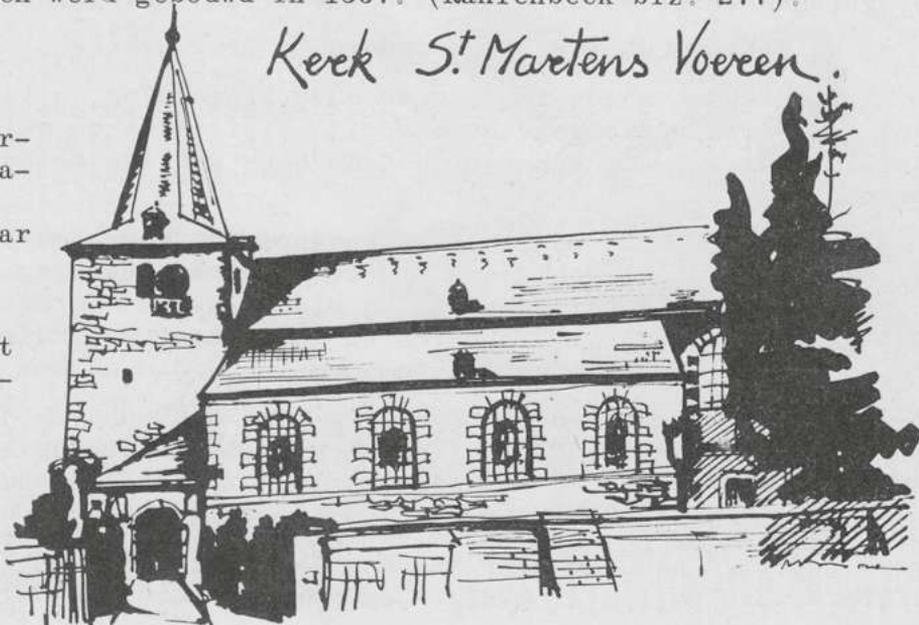
Zij levert water aan de vijvers en de grachten van Ottegroeven. Kasteel en hoeve Ottegroeven behoorden tot de grondheerlijkheid Mars en Berg. Eustachius, zoon van Arnold van Foron, bracht de leenhulde in 1375.

De Voer besproeit het gehucht Schophem, waar zij eertijds een papiermolen in werking bracht die thans verdwenen is, doch voortleeft in de plaatsnaam "in de Papierremule". Deze molen werd gebouwd in 1567. (Rahlenbeck blz. 277).

Van Schophem af worden de wateren van de Voer afgeleid naar de molen van Schophem. Het overtollige water blijft de natuurlijke bedding volgen, die echter ook hier en daar als weg benut wordt.

De molen van "Schophem" wordt vernoemd in het boek van de lenen van hertog Jan III van Brabant, door Galesloot, blz. 156. Heffing van dit leen geschiedde vóór 1314, door Orris en vervolgens door Jehan van Davipont. De h. Frésart, tegenwoordig eigenaar van de molen,

Keek St. Martens Voeren.

richtte er zijn zomer-
verblijf in.
Op het gehucht Vitschen
ontvangt de Voer de wa-
ters van een riviertje
uit Noorbeek.
In 1911 trachtte men
vergeefs de bron die het
opschrift draagt : "San-
ta Brigida, bid voor
ons, Anno 1707. A.L."
droog te leggen. Op Ne-
derlandse bodem noemt
men het riviertje "Lank-
water". Op Altembroeck
loopt het samen met de
bronnen Ste Klara en
St-Lambertus, en vloeit
in de mooie vijvers van
het kasteel van dezelfde
naam.

Het domein Altem-
broeck werd in bezit

genomen, vóór 1314, door Jan van Brouck (Galesloot blz. 147).

200 m. stroomafwaarts van Brouck stroomt de rivier langs de Broekermolen. Het rad van deze molen bestaat niet meer. De oude meelmolen doet dienst als stal. Deze molen maakte deel uit van het goed Altenbroeck. Nu wordt het riviertje Brokerbiek geheten en loopt gelijkwijdig met de Brokerstraat naar Vitschen. Hier doet zij het rad ener mekanische zagerij draaien en werpt zich in de Voer, na een loop van 3 Km.

Even lager ligt de meelmolen van Vitschen, vroeger olieslagerij. De naast-
bijgelegen weide wordt nog "Boven de Oliemolen" genoemd.

Nu belandt de Voer in het dorp 's Gravenvoeren.

Zij levert nog water aan de oude Slaanmolen, olieslagerij, thans omgebouwd tot meelmolen en mekanische zagerij. Vijftig jaren geleden bevond zich achter het huis Nr.... nog een rad, dat de bank van een metaaldraaier in werking bracht.

De Voer vloeit onder de gebouwen en de koer door van het Jezuietenhof. Des-
tijds werden alle machines van deze hoeve in beweging gebracht door het Voerwa-
ter. Deze heerlijkheid werd in de Middeleeuwen "de Hove" genoemd en werd, samen
met de tienden van 's Gravenvoeren door Koenraad I van Luxemburg geschonken aan
de abdij van O.L. Vrouw te Luxemburg.

De grote aanpalende hoeve met twee binnenhoven, kadaster 467, 469 en 470
Sect. A, vroeger Blanktyshof geheten, was een rusthuis van de graven van Luxem-
burg (Henri Delvaux, Dict. géographique 1° Ed.).

De Voer loopt dwars door de dorpstraat van 's Gravenvoeren. Zijn bedding
werd gebezigd als weg naar Mesch en Moelingen tot in 1870. Nu is zij gekana-
lizeerd. Een dertigtal bruggetjes verlenen aan het dorp een schilderachtig uit-
zicht.

De Voer.

Honderdjaar geleden bevonden zich in het dorp vijf stenen bruggen, met banken langs weerszijden. Zij bevonden zich voor het Jezuietenhof, afgebroken in 1902, aan het Kosterstraatje, afgebroken in 1884, aan het gemeentehuis, afgebroken in 1840, aan de Jolette, afgebroken in 1870 en aan de Dries.

Aan de stenen brug van de Dries liep eertijds een riviertje in de Voer, dat zijn oorsprong nam in Mheer, "de Loop of Waterloop" geheten, langs het Hoogbos afdaalde, de diepte van de Marsgrib volgende tot zijn uitmonding in de Voer.

De Voer verlaat de weg aan de oude kastanjelaar op de Dries, dringt in de weiden en brengt nu "het Meuleke" meelmolen, dagtekenend uit 1140, in beweging. Het Meuleke brandde af tijdens de oorlog 1914/18 en werd weer opgebouwd.

Nu wordt de rivier "Hoogvoer" geheten. Zijn bedding wordt diep.

Op Corenhof ontvangt zij de wateren van de rivier uit Warsage.

Deze rivier "Beek" geheten wordt gevormd door verschillende kleine bronnen op het gehucht Haustrée; zij gaf in de Middeleeuwen water aan de grachten van de vesting van Werst, waarvan de heren genoemd worden in 1215. Later werd deze versterking tot kerktoren omgebouwd.

Thans levert de Beek water aan de fonteynen bij het monument op de dorpsplaats, de bakken bij de Linde, de fontein van Bastrée. Zij loopt langs de weg Warsage - Voeren tot de hoeve La Moinerie, genoemd door Galesloot, blz. 36, in 1314.

In de weiden "du Beek" geheten ontvangt de Beek de wateren van de Crasboën (Grasbron). Dit riviertje neemt zijn oorsprong in het gehucht van dezelfde naam, waar in 1284 een veldslag plaatsgreep.

Deze veldslag was een van de schermutselingen die Woeringen voorafgingen in de Limburgse opvolgingsoorlog. Koenraad Snabbe, heer van Lontzen en drossaard van Limburg, verwoed aanhanger van Gelderen, verwoestte te vuur en te zwaard het graafschap Dalhem, toebehorend aan de hertog van Brabant. Renier van Visé, heer van Dalhem, ontmoette hem bij Warsage, versloeg hem en maakte hem gevangen met een aantal zijner krijgers.

De beek kronkelt verder door de weiden tussen de wegen naar Bombaye en Berneau en ontvangt de wateren van de Dandelainebron uit Bombaye, thans versperd door de weg van Bombaye naar Warsage, evenals van een riviertje komend uit de grachten van de oude vesting van Bombaye en dat verder

Steenboskapel.

verloren loopt in de weiden "fond de Meir" geheten .

De Beek loopt nu onder de spoorweg Aken-Visé door, tevens onder de Wesenderweg en verdwijnt in een opening van de Biesbrig.

Vroeger liep ze verder onder de weg door van Voeren naar Berneau op Biesbrig, verder onder deze van Voeren naar Moelingen ter plaatse Aqueduc geheten en wierp zich in de Voer op Corenhof.

Sedert haar omleiding langs de Biesbrig weigert de Beek verder te lopen. Gemeentebestuur en privaatspersonen hebben herhaaldelijk getracht de rivierbedding ondoordringbaar te maken en aldus de wateren beschikbaar te krijgen voor de vele drinkbakken in de omliggende weiden. Deze pogingen werden slechts tijdelijk met sukses bekroond. Na enige tijd verzwond het water in de flank van de Biesbrig.

Achter Corenhoff, tussen grenspalen 31 en 32 verlaat de Voer de Belgische bodem.

Nu kronkelt de Voer doorheen het dorp Mesch, loopt onder een zeer oude brug en verzekert de werking van de Meschermolen, eveneens vermeld onder de lenen van Jan III, hertog van Brabant. Aan het Wit Huis loopt zij onder de weg Verviers-Maastricht door.

In Eysden bedient ze de Muggenmolen, loopt voorbij het puin van de vroegere Slaanmolen, olieslagerij, afgebroken bij het aanleggen van de spoorlijn Luik-Maastricht, loopt onder deze door evenals onder de Castertweg.

We ontmoeten nog de molens van Hoog Caestert en Laag Caestert. Tot voor enkele jaren tevens een looimolen. De Voer levert ten slotte nog het water aan vijvers en grachten van het kasteel van Eysden, waarna zij uitmondt in de Maas, 50 m. boven de zeespiegel.

Haar lengte van St-Pieter tot de Maas bedraagt 12.400 meter. Het gemiddeld verval is 0,01 m. per meter.

De Voer is rijk aan vis. De kwekerij te St-Pieter voorziet haar overvloedig aan forellen. Tijdens de rijtijd ziet men niet zelden forellen van een kilogram rustig stroomopwaarts zwemmen om hun eieren te gaan leggen in de kiezelnesten van de bedding.

De gronden van de Voervallei zijn leem- en mergelachtig. Het zijn rijke akkers. Men wint er tarwe, rogge, haver, gerst, klaver, paardenbonen, voeder- en suikerbieten, wortelen. Rondom de dorpen in vette weiden met fruitbomen beplant graast een prachtige veestapel. De heuvelruggen dragen uitgestrekte bossen met hoogstammig en kreupelhout, waarin overvloedig wild voorhanden is.

Carolus Waelbers
(vertaling L.V. Comité)

Maas te Eysden
aan de
Voermanding .

ENQUETE DIALECTALE
SUR LA TOPONYMIE GERMANIQUE
DU NORD-EST
DE LA PROVINCE DE LIEGE

Tome I
Introduction
Glossaires Toponymiques

In 1954 verscheen in de "Publications du Centre National de Recherches dialectales de l'Est de la Belgique", bovengenoemd werk, van de hand van Dr Armand Boileau, thans assistent aan de Rijksuniversiteit te Luik.

Het boek bevat, naast 23 bladzijden "Voorwoord" en "Bibliographie", 90 blz. "Inleiding" en 385 blz. plaatsnamen uit de Germaanse gemeenten uit het N.O. van de provincie Luik, van Moelingen tot Raeren.

Het "Voorwoord" van Dr Boileau geeft de rechtvaardiging van de door hem gevolgde werkwijze. In tegenstelling met deze van andere plaatsnaamkundigen als Prof. Dr H.J. Van de Wijer en ook wijlen Dr J. Langohr, die in hoofdzaak steunden op geschreven bronnen van vaak oudere datum (Dr Boileau nam hun uitvoerige dokumentatie als vertrekpunt bij zijn eigen studie) steunt hij op de thans onder de inwoners voortlevende plaatsnamen.

Het belang van deze werkwijze rechtvaardigt hij met volgend citaat uit Edg. Renard (Les Toponymies communales) : "Il nous parait d'abord que pour la partie historique il n'y a aucun péril en la demeure et que l'effort le plus vigoureux et le plus diligent doit porter sur la tradition orale. C'est elle qu'il faut sauver." Renard bedoelde de Waalse plaatsnamen.

"La tâche a paru d'autant plus urgente dans la région qui nous intéresse, besluit Dr Boileau, que le patois, malgré sa vitalité, y risque de s'anémier et d'évoluer dans le sens de l'hybridation par suite de la situation linguistique trouble qui la caractérise" (blz. VII).

"Mais la méthode suivie offre au moins cet avantage, que les glossaires toponymiques représentent, pour chacune des communes explorées l'inventaire homogène des moyens dont disposent en ce moment les autochtones pour désigner les endroits qu'ils connaissent. Cet inventaire permet en même temps de tracer, à travers les noms de lieu, une image fidèle de la véritable situation linguistique, non pas telle qu'on voudrait qu'elle fût, mais telle qu'elle est." (blz. VIII)

Dr Boileau heeft het land gedurende drie jaren in alle richtingen doorkruist, in ieder gemeente een of meer betrouwbare personen ondervraagd en alles fonetisch opgeschreven en gerangschikt. De gegevens aldus opgenomen, leveren zonder enige twijfel, alle waarborgen van streng wetenschappelijke nauwkeurigheid.

In zijn "Inleiding" stipfelt Dr Boileau vooreerst uit over welke gemeenten zijn studie gaat, nl. :

Kanton	Dekenaat	Gemeenten
Dalhem	Visé	Moelingen en 's Gravenvoeren.
Aubel	Aubel	St-Martens en St-Pieters Voeren, Aubel, Remersdaal, Teuven.
"	Montzen	Sippenaken, Homburg, Montzen, Gemmenich, Moresnet, Kelmis.
Eupen	Eupen	Neu Moresnet, Hergenrath, Lontzen, Walhorn, Hauset, Eynatten, Raeren, Kettenis, Eupen.
Limburg	Montzen	Membach, Baelen, Welkenraedt, Hendrikkapelle.

Hij komt dan noodzakelijk tot de bespreking van de taalgrens, de zuidelijke afbakening van het terrein. Wij halen aan :

" La frontière linguistique réelle, c.-à-d. la ligne de démarcation actuelle entre dialectes romans et germaniques est loin de coïncider partout avec les limites communales que nous avons adoptées ici pour des raisons surtout pratiques". Dr Boileau citeert hierbij Moelingen, 's Gravenvoeren en Membach.

" Ailleurs elle traverse certaines communes, qui comprennent par conséquent des sections alloglottes, c.-à-d. dont le dialecte diffère de celui en usage dans l'agglomération principale". (blz. 7) Dr Boileau citeert : St-Jansert, het zuiden van Hendrikkapelle, Forges en Honthem onder Baelen.

" Il s'agit plus exactement d'une ligne schématique ou mieux, d'une zone - frontière englobant parfois toute une série de petits écarts, qu'on peut qualifier de mixtes, parce qu'y cohabitent patoisants germanophones et wallons, sans qu'on puisse déterminer avec certitude ceux qui sont en majorité." (blz. 6)

" Dans toute cette zone mixte, comme dans la plus grande partie des sections alloglottes d'Aubel et de Baelen, les noms des lieux sont germaniques - sauf quelques exceptions aux lisières occidentales et méridionales - et leur origine apparaît clairement même lorsqu'ils ne sont employés qu'en Wallon." (blz. 6)

Onder de titel "Vitalité du patois et plurilinguisme" brengt Dr Boileau volgende vaststellingen samen :

Si l'on prend en considération que le dialecte traditionnel usité sur place par les indigènes lorsqu'ils conversent entre eux, il est indéniable que toute la bande de territoire coïncée entre la frontière linguistique et les frontières politiques est foncièrement germanique. Encore que l'on puisse, sans danger d'erreur, élargir la "zone mixte" en y englobant des agglomérations plus importantes telles que Aubel-centre, Baelen-centre, Hoof et Runschen (hameaux de Baelen), où vivent un nombre assez important de Wallons et de bilingues, et où le patois importé présente un caractère de plus en plus marqué d'homogénéité en face du germanique en déclin."

"Mais si partout ailleurs, le dialecte reste d'une vitalité et d'une richesse étonnantes, s'il reste pour beaucoup le principal, voire le seul et uni-

que véhicule de la pensée, il ne règne cependant pas en maître absolu." (blz. 7/8).

Dr Boileau bedoelt de Hoogduitse kultuurtaal "qui s'est superposée" aan het dialect in het kanton Eupen en in mindere mate "s'est implantée" tot Sippenaken, Homburg en De Kluis ; het Nederlands dat het overige terrein inneemt "en tant que langue littéraire".

Dr Boileau stelt tevens vast : "il est certain que la concurrence - d'abord inconsciente (ce n'est que par la suite qu'elle a pris une allure politique) - entre les deux langues germaniques qui pouvaient légitimement s'imposer dans notre région, leur a finalement été préjudiciable à l'une comme à l'autre... Le français, de plus en plus nécessaire aux autochtones dans leurs relations économiques avec leurs voisins wallons, est devenu pour la plupart d'entre eux la principale langue seconde." (blz. 10)

Wij glijden zonder meer heen over de hoofdstukken "Regards sur le passé", "Le pays, ses aspects, ses ressources", hoe interessant ze ook zijn.

"Les Sons du Patois et leur Notition" brengt de wetenschappelijke rechtvaardiging van het door schrijver gebezigde fonetisch schrift om de plaatsnamen uit te drukken. Schrijver heeft getracht, in de mate van het mogelijke, "à concilier les exigences d'une notation phonétique précise avec le souci de ne pas décomposer l'image visuelle globale et traditionnelle des mots." Schrijver is daar voorzeker in geslaagd, vermits alle woorden, ook voor een niet taalkundige, ietwat ontwikkelde Overmazer, zonder veel tasten gemakkelijk leesbaar zijn.

"Le Nord-Est de la Province de Liège, zone de transition dialectale", heet het uiterst belangrijk hoofdstuk (blz. 40 tot en met 87) waarin Dr Boileau, in de lijn reeds door gekende Duitse taalkundigen getrokken, Overmaas aanvaardt als overgangsgebied tussen Hoogduits en Nederlands en o.m. de stelling van Dr Langohr aantast, volgens dewelke de Benrather lijn een "frontière linguistique de premier ordre" zou uitmaken, van dezelfde waarde als bvb. de Germaans - Waalse taalgrens.

"Sans doute des linguistes ont-ils le droit, pour leur commodité, de poser comme limite entre deux aires données, une ligne isoglossématique particulièrement importante. Dans le cas qui nous occupe, on a fait valoir que cette ligne ne pouvait être autre que la "ligne de Benrath". On a ensuite discuté de l'opportunité qu'il y aurait à choisir une limite située à l'ouest. Mais il saute aux yeux que, dans la réalité, ces lignes n'ont guère l'importance que d'aucuns veulent leur accorder. Et de ce fait, si la "ligne de Benrath" différencie phonétiquement, de part et d'autre, un nombre considérable de mots, ceux-ci apparaissent dans le discours, peut-être même précisément à cause de la régularité avec laquelle le phénomène se produit, comme noyés dans la masse des vocables identiques quant à leur forme, leurs significations ou les types lexicaux auxquels ils se rattachent. Il est donc arbitraire, comme le fait LANGOHR, de couper le N.E. de la province de Liège en deux zones distinctes, l'une relevant du domaine linguistique néerlandais, l'autre relevant du domaine haut-allemand, en se basant sur un critère de ce genre" (blz. 40/41).

Het is weer niet mogelijk in het bestek van deze bijdrage hierover ook maar beknopt uit te wijden. Wij zullen over deze merkwaardige uiteenzetting van Dr Boileau, in een van onze e.v. nummers, een omstandige bespreking geven.

Het hoofdstuk "Glossaires Toponymiques" bevat de kern van het werk. Voor ieder van de reeds genoemde gemeenten geeft schrijver enkele inleidende gegevens : oppervlakte, akkergrond, weiland, inwoners, huizen, administratieve indeling thans en in het verleden, de geraadpleegde bronnen, de ondervraagde getuigen, enz. Daarna volgt in alfabetische volgorde en genummerd, de lijst van plaatsnamen.

Hier volgt het aantal plaatsnamen door Dr Boileau opgetekend, per gemeente :

Moelingen	59	Hergenrath	90
's Gravenvoeren	166	Lontzen	125
St-Martens Voeren	138	Walhorn	164
St-Pieters Voeren	85	Hauset	68
Aubel	159	Eynatten	121
Remersdaal	84	Raeren	259
Teuven	128	Kettenis	140
Sippenaken	60	Eupen	194
Homburg	140	Membach	69
Montzen	132	Hertogenwoud	112
Gemmenich	166	Baelen	279
Moresnet	85	Welkenraedt	195
Kalmis	57	Hendrikkapelle	140
Neu-Moresnet	47		

Daarenboven vermeldt de auteur een aantal plaatsnamen, bekend in bovengenoemde gemeenten, gelegen in aanpalende gemeenten, beneden de taalgrens, over de Nederlandse en Duitse rijksgrenzen.

Dr Boileau is geen Overmazer. Hij is een Waal. Zijn verdienste is er des te groter om. Niemand die ook maar eenmaal dit machtig werk doorbladerd heeft, zal er een ogenblik aan twijfelen dat hij dit land niet enkel als een interessant studie-objekt benaderd heeft, doch met de liefde van de kenner. "Nous osons espérer que notre travail, malgré ses défauts, sera accueilli favorablement, non seulement par les toponymistes et les dialectologues, mais aussi par tous ceux qui s'intéressent à ce petit coin de Belgique, si sympathique à plus d'un point de vue." (blz. XIII)

Nu mogen wij bepaalde woorden van Dr Boileau, met betrekking tot het werk van wijlen Dr Langohr (blz. 9 en 14) betreuren ; nu mogen wij de volledige juistheid betwijfelen van zijn beoordeling over de stand van zaken in een of ander gehucht uit de z.g. "zone mixte" ; nu mogen wij de bij officiële besluiten ingevoerde plaats- en straatnamen (het ware alleszins wenselijk geweest de data van deze besluiten mede te delen) als niet horende tot de uit het volk gegroeide, levende plaatsnamen beschouwen ; nu mogen wij, mede uit persoonlijke ervaring, onmogelijk akkoord kunnen gaan met de conclusie, zonder nader omschrijving, betr. de streek van Montzen (blz. 12) : "L'Eglise elle même commence à suivre la même voie (de l'unilinguisme français), ce qui prouve qu'à l'heure actuelle les fidèles comprennent le français mieux que le haut-allemand", dit belet in genen dele dat wij Dr Boileau oprecht geluk wensen met het heerlijke werk dat hij, met Benediktijner geduld en volharding, heeft geschreven en waarvan wij het tweede gedeelte, de taalkundige bespreking van het naamkundig materiaal) met spanning tegemoet zien.

Dr Langohr bouwde, in de jaren 1933/36, met eigen handen twee plattegronden van de Landen van Overmaze, waarop in kleuren de verschillende taalgroepen, in relief (nauwkeurig, volgens de stafkaart) heuvelen en dalen werden weergegeven, éne op maatstaf 1/30.000, berustend op het Toponymistisch Seminarie van de Katholieke Universiteit te Leuven, de andere op maatstaf 1/60.000, in het bezit van het Langohr-Veltmans Comité.

Het komt ons voor alsof het werk van Dr Boileau, met zijn schat van levende, uit de mond van de bewoners opgetekende plaatsnamen, zo gegroeid door de eeuwen heen, licht en leven blaast in dit landschap. En als wij daarbij de Overmazer plaatsnamen uit "Va gen Weech bes a ge Graaf", met zijn sappige, levende volkstaal, met zijn deugden en ondeugden, in alle levensomstandigheden, van de wieg tot aan het graf, dan is het ons alsof hier een sprekend toneel wordt opgevoerd, waarvan wij de gelukkige spelers en toeschouwers zijn, tegelijk.

Dr Boileau, Overmaas is en blijft U diep dankbaar.

J.v.V.

WACHTER, WAT IS ER VAN DE NACHT ?

Onder deze rubriek publiceren wij echos die wij links en rechts, in en rondom Overmaas, opvangen en die onze lezers niet onverschillig kunnen laten.

Waar wij deze zonder kommentaar overnemen, vertolken zij daarom nog niet onze eigen mening.

DE H. AMTER, 60 JAAR.

Op 13 December werd de h. Eduard AMTER, algemeen sekretaris van het Davidsfonds, 60 jaren oud.

In de grote Vlaamse pers wijdde Monseigneur A. Janssen, voorzitter, een hulde aan zijn wakkere hoofdsekretaris. Deze hulde zou door ieder Vlaming moeten gelezen worden. Want als er in dit land ooit lof gezwaaid werd over iemands hoofd, is het deze keer meer dan verdiend.

Amter, de staalharde en tevens de romanticus, de organisator, de hardnekkige doch liefdevolle werker en bezieler. Aan hem dankt Vlaanderen, in eerste instantie, "de uitbouw en de vestiging van het Davidsfonds tot wat genoemd wordt "Vlaanderens machtigste kultuurvereniging".

Wij voegen hierbij : "de stille doch grote vriend van Overmaas".

Wij wensen hem om dit alles, dankbaar : ad multos annos !

PIET ZIMMER VEREREMERKT.

Bij gelegenheid van het feest van de h. Leonardus werden een aantal mijnwerkers uit de Kolenmijn José vereremerkt.

Onze medewerker Piet Zimmer ontving de gouden medalie.

Proficiat.

LE JOURNAL D'AUBEL - Un peu d'Histoire.

In zijn nummer van 6/12 begon Le Journal d'Aubel de publikatie van de geschiedkundige nota's over Welkenraedt, door Jean Teller, in ons vorig nummer aangekondigd.

De bijdrage handelt in hoofdzaak over de naam "Welkenraedt".

Onze lezers warm aanbevolen.

KULTUURRADEN.

In DE STANDAARD van 20/11/58 verscheen onder de rubriek "Lezerstribune" volgend artikeltje :

KULTUURRADEN.- Men spreekt over twee kultuurraden, maar er zijn drie volksgemeenschappen in ons land. De 100.000 Duitssprekenden van de Oostkantons mogen niet vergeten worden en niet aan Wallonië overgeleverd. Dat is een kwestie van rechtvaardigheid : bescherming van minderheden. (herlees die rede van Pater Verleye op laatste Nederlands Taalkongres).

Voor Overmaas is deze opmerking van groot belang. Het Overmaasprobleem zal slechts worden opgelost in verstandhouding met de Duitssprekenden van de Oostkantons. Bij de vastlegging van de taalgrens - wat vóór kultuurautonomie moet

komen - mag men niet vergeten : door alle taalkundigen wordt thans aanvaard dat een taalgrens trekken tussen Dietse en Duitse dialecten onmogelijk is. Door België loopt een Germaans-Romaanse taalgrens en deze gaat Oostwaarts verder dan de plat-Dietse streek van Overmaas. Het Harmel-Centrum aarzelde te zeer, maar voor ons daalt de grens langs het Hertogenwoud naar de Eifel zelfs tot Aarlen.

In ieder geval : de Duitssprekenden van ons land verdienen of een plaats in de Vlaamse Kultuurraad of ze hebben recht op een 3e Kultuurraad.

BIJ ONZE LANDKAART.

Mr Maurits Langohr, advocaat, Antwerpen, ontdekte toevallig (April 1958) in Sevilla, de oude Spaanse havenstad, bij een oude boekhandelaar, de landkaart die wij in dit nummer overdrukken.

Zij draagt het opschrift : "Le Limbourg, ou sont Le Duché de Limbourg Le Comté de Dalem, Les Seigneuries de Fauquemont et de Rolduc, dressé sur les Mémoires les pl' récents par le Sr Sanson, géographe du Roy. A Paris chez H Jaillet joignant les grands Augustins, aux 2 Globes avec Privilège du Roy 1693".

Zij stamt uit de tijd dat de Franse Zonnekoning, Louis XIV, onze provinciën onder de voeten liep.

Van dezelfde drukker is ons ook een kaart der Nederlanden bekend.

Bij dezelfde boekhandelaar bevond zich een tweetalig Vlaams-Spaanse kaart van Spanje.

Occident

STREEKONTWIKKELING

HONDERDEN WERKLOZEN - DUIZENDE FORENSEN

OVERMAAS VERLANGT EEN DRINGEND ONDERZOEK !

In het nummer van 1/11/58 gaven wij volgende bijdragen :

- een beknopt overzicht van de economische rijkdommen van het Land van Overmaas in de 17e en 18e eeuwen ;
- de omstandige opsomming van de rijkdom aan mineralen, aan de hand van de "Histoire de Limbourg" door Kan. Ernst.

In dit nummer geven wij :

- Der Galmeibergbau und die Zinkmetallurgie im Bereich des ehemaligen Herzogtums Limburg mit besonderer Berücksichtigung des Altenberger Grubenfeldes, geschiedkundig overzicht van de oeroude galmeigroeve te Kelmis, door F. Pauquet, leraar.
- De indeling naar bedrijfstak van het aantal tijdens het tweede kwartaal 1956 onder de maatschappelijke zekerheid vallende werkgevers alsmede van het aantal door hen op 30 Juni 1956 tewerkgestelde werknemers. Statistiek verstrekt door de Rijksdienst voor Maatschappelijke Zekerheid.
- Het Daggemiddelde van het aantal gecontroleerde volledig en gedeeltelijk of toevallig werklozen voor de maanden Maart en Oktober van de jaren 1950 tot 1958. Statistiek verstrekt door de Rijksdienst voor Arbeidsbemiddeling en Werkloosheid.
- De Tewerkstelling in Overmaas - Het Forensenvraagstuk, door Lic. M. Walpot, leraar.

Hiermede wordt het vraagstuk in al zijn scherpte gesteld :

- de rijkdom aan bodemschatten,
- de rol van Overmaas in de industrie van vorige eeuwen,
- de tegenwoordige beperkte werkgelegenheid,
- de blijvende kanker der werkloosheid,
- het forensenvraagstuk,
- de oplossing : industrievestiging en verbetering der verkeerswegen.

Wij vestigen hierop de aandacht :

- van de Overmaasbevolking,
 - van 's lands hoogste gezag,
- en verlangen dat met bekwame spoed een Kommissie worde in 't leven geroepen over de macht en de middelen beschikkende om het vraagstuk verder uit te diepen en om de oplossing te verwezenlijken.

In ons volgend nummer belichten wij enkele bijkomende, niet minder belangrijke aspecten van het vraagstuk.

Firmin P A U Q U E T

Mittelschullehrer, KELMIS.

Der Galmeibergbau und die Zinkmetallurgie
im Bereich des ehemaligen Herzogtums Limburg
mit besonderer Berücksichtigung des Altenberger Grubenfeldes

Wie das Land zwischen Maas und Rhein überhaupt, so ist auch das alte Herzogtum Limburg seit jeher reich an bergbaulicher und hüttenkundlicher Tätigkeit. Dies ist von Natur aus bestimmt, da es am Nordhang des metallreichen Hohen Venns liegt.

I.- Geologische Grundlagen.

Der Untergrund, der sich im Altlimburgischen ausdehnenden Vennfussfläche, besteht aus verschobenen Schichten des primären Grundgebirges : oberdevonische Sandsteine und Schiefer, Kohlenkalk und Kohlschiefer. Senkrecht zu ihrem SW-NO Streichen sind diese Schichten durch Verwerfungen zerstört. Längs dieser Verwerfungen sind gasförmige erzführende Lösungen aus der Tiefe emporgestiegen. Mit Hilfe der besonders im Kalksteine durchfliessenden Wässer haben Erze ausgeschieden. Wo die Verwerfungen die Grenze des Kohlenkalkes gegen den Kohlschiefer oder gegen den Oberdevon durchqueren sind bedeutende Ablagerungen entstanden : die sogenannten Kontakterzlagerstätten.

Die tiefliegenden Erze sind meistens Sulfide und zwar Bleiglanz, Zinkblende und Eisenkies. In den oberen Lagen sind die Sulfide durch Wirkung des einströmenden Wassers und der Luft in Karbonate umgewandelt worden : Eisenkies in Eisenpat, Bleiglanz zum Teil in Weissbleierz und Zinkblende in Galmei. Der Altenberg selbst war eine Ausnahme insofern, dass der ganze Erzkörper bis in den tiefsten untersuchten Stellen aus Galmei, also aus oxydischen Erzen bestand : höchstwahrscheinlich haben hier ganz besondere Mineralisationsbedingungen geherrscht.

Auf diese natürlichen Grundlagen ruht der uralte Bergbau im Gebiet des Herzogtums Limburg. Wir wollen uns speziell mit den Zinkersgruben befassen.

II.- Geschichte des Abbaues am Altenberge vor 1800.

In der älteren Zeiten und bis im 19. Jh. hinein wurden fast ausschliesslich

das oxydische Erz der oberen Lagen, der Galmei, abgebaut. Deshalb auch die hervorragende Bedeutung des alten Galmeibergwerkes bei Kelmis, des Altenberges.

Aus der vorhistorischen Zeit sind keine eindeutige Spuren überblieben. Wohl wissen wir, dass die Anhöhen in der unmittelbaren Nähe des Altenberges, der Preusberg und der Klausberg, Hügelgräber aus der aufblühenden Bronzezeit bergen. Dazu, kommt, dass allgemein zwischen Maas und Rhein, die ausgegrabenen Werkzeuge aus der Bronzezeit immer Zink enthalten.

Es ist bewiesen worden, dass ein bedeutender Galmeibergbau in der Gressenicher Gegend östlich von Aachen - das alte Aquae Grani der Kelten - während der Kelten- und Römerzeit betrieben wurde. Ob nun der Altenberg auch in dieser Zeit abgebaut wurde, bleibt dahin gestellt, aber wahrscheinlich da man auch eine Römerstrasse in seiner Nähe vermutet.

Auch ist ein Abbau in der karolingischer Zeit, als Aachen Hauptstadt des Reiches war und eine bedeutende Giesserei besass, ungeklärt ; obschon wahrscheinlich, da die Nachfolger Karls des Grossen, welche der alten Reichstadt immer so wohlgesinnt waren, Aachen auch unter anderen den Altenberg schenkten.

Die erste urkundliche eindeutige Grundlage hierfür liefert eine Bestätigung des Besitzes des "alden Kailmyenberg" durch Kaiser Sigmund am 25 Oktober 1423. Anlass zu dieser Bestätigung war ein Grenzstreit zwischen Aachen und dem mächtigen Nachbarn im Westen, dem Herzog von Brabant-Limburg, Philipp dem Guten von Burgund.

Trotz der kaiserlichen Schenkung, "behielt der hertzog van Brabant den kailmyenberg mit gewalt in" im Jahre 1439.

Seitdem und bis 1794 sind alljährliche Berichte über dem Bergbau am Altenberge in den Rechnungsbüchern der limburgischen Rentmeister eingetragen.

Hier vernehmen wir, dass der Altenberg, mit allen anderen limburgischen "cuylen" wo Galmei gegraben wurde, zeitweise verpachtet, meistens an Grosskaufleute, wie die Schetz aus Antwerpen, die Stammväter der heutigen Herzöge von Ursel, oder in herzogliche Regie abgebaut wurde, die von 1611 bis 1621, 1649 bis 1700 und 1730 bis 1794.

Verwendung des Galmeis und Absatzgebiete.

In jenen Zeiten wurde der berühmte reichhaltige Altenberger Galmei ausschliesslich zur Messingherstellung verwendet. Am Altenberge selbst wurde er nur mit Hilfe von Holzkohle aus den herzoglichen Waldungen in grossen Haufen geröstet.

Absatzgebiete des gerösteten Galmeis waren zuerst die Maasstädte mit Dinant an der Spitze. Später, nach der Zerstörung Dinant's durch die Burgunder im Jahre 1466, war es das benachbarte Aachen, wo 1465 eine Kupferschlägerzunft gegründet wurde. Nach der Reformation und der Auswanderung der reichsten Aachener Kupferschläger : Stolberg.

Auch weitere Städte der Niederlande (Gent, Mechelen, Middelburg) und des Reiches (Nürnberg, Frankfurt, Hamburg) wurden vom 16. Jh. an mit Altenberger Galmei beliefert. Die Lieferung ging sogar im Auslande, nach Schweden, England, Frankreich, Russland.

Messingfabrikation.

Der geröstete Galmei wurde gemalen ehe er mit Kupfer in einem Ofen legiert wurde. Die gegossene Platten wurden dann, sei es mit der Hand, sei es mit Hilfe von Kupfermühlen, zum gewöhnlichen Haushaltgerät oder zur kunstvollen Dinanderie getrieben.

Entlang der Limburgischen Bäche wurden einige Galmeimühlen im 15. Jh. gebaut. Aber das wasserreiche Land schmückte sich besonders im 16. Jh. mit zahlreichen Kupfermühlen, wie die Jansmühle auf dem Tüljerbach bei Kelmis, welche 1506 von "Jan der aer Radermecker van Moresnet" angelegt wurde und 1800 noch dem Stolberger Kupferschlägermeister Johann Peter Wuppermann gehörte.

Das Bergwerk.

1) Abbauverfahren.

Was die bergmännische Arbeit selbst betrifft, wissen wir, dass das Gut am Altenberge bis 1694 ausschliesslich durch Tagebau gewonnen wurde. In diesem Jahre machte der damalige Direktor Feibus die ersten Versuche eines unterirdischen Abbaues.

Nach 1730 gewann diese Arbeitsmethode mit und mit die Oberhand, wie es der erste Grubenplan aus dem Jahre 1774 eindeutig zeigt. Damals waren 5 Schächte mit 17 Arbeitsposten in Betrieb.

Unter Tage wurde auch so das später genannte Südlager angeschnitten.

2) Förderung.

Die Bergleute wurden in den Schächten mittels Körben und Erdwinden hinuntergelassen und das gewonnene Gut auch damit hinaufgefördert.

Aus der gewaltigen Pinge des Tagebaues wurde das abgebaute Erz mit Pferdekarren und Schubkarren längs der aus der Tiefe schlingenartig aufsteigenden Förderungswegen hinaufgefahren.

3) Beleuchtung.

Die Strecken unter Tage waren mit einfachen Kerzen beleuchtet, was auch nicht gefährlich war, weil kein Schlagwetter in den Erzgruben vorhanden ist.

4) Wasserhaltung.

Im Jahre 1562 schon erreicht der Tagebau eine solche Tiefe, dass Regen- und Grundwasser nicht mehr, den natürlichen Abhang folgend, wegfließen konnten. Die Anlage eines Entwässerungstollens, welcher das Wasser dem Göhlbache zuführte wurde unentbehrlich. 1628 wurde dann auch ein Pumpenwerk notwendig. Dieses wurde von einem durch das Wasser der Göhl und des Tüljerbaches getriebenen Wasserrad in Gang gesetzt.

Soziale Lage.

Die technische Direktion des Bergwerkes oblag einem Königlichen Kontrolleur, der im königlichen Hause, am Altenberge selbst, wohnte. Hier residierte zuweilen auch der limburgische Rentmeister, welcher die finanzielle und kaufmännische Direktion besass. Nebst dieser Oberbeamten waren noch ein geeidigter Wiegemeister, ein Schmied, ein Pumpenmeister und ein Aufseher angestellt.

Von 1469 bis 1562 war die Anzahl der Bergleute auf 18, später auf 24 beschränkt. Im 18. Jh. stieg sie bis auf 80.

Die Arbeitsbedingungen wurden 1611 erstmalig gesetzlich festgelegt : die Bergleute mussten einen Eid ablegen, sie arbeiteten 12 Stunden am Tage im Sommer und 9 im Winter ; ausser der Sonntage, wurden 39 Tage jährlich gefeiert. Auch die allgemeinen Bergfreiheiten waren schon 1469 den Arbeitern am Altenberge ausdrücklich zugestimmt worden.

Im 18. Jh. werden verunglückte und alte Bergleute eine Pension aus der Staatskasse ausgezahlt.

III.- Die neuzeitliche Entwicklung des Altenberges und die Zinkindustrie.

Nach der französischen Eroberung von 1794 wurde zuerst das Bergwerk unter ähnlichen Bedingungen weiterbetrieben. Nur entstand der neue Name eines "Etablissement national de la Vieille Montagne" in der neuen "Mairie de Moresnet et Kelmis."

Bildung einer Konzession.

Um das Bergwerk konkurrenzfähiger zu machen, entschloss sich 1802 die Pariser Regierung zur Bildung eines 8000 ha grossen Konzessionsfeldes, welches am 16 Dezember 1805 für 50 Jahre und gegen eine jährliche Abgabe von 40.500 francs, nebst Bergsteuern, dem Lütticher Chemiker Jean Jacques Daniel D O N Y verpachtet wurde. Der Pächter hatte sich auch verpflichtet Versuche zur Herstellung des walzbaren metallischen Zink zu machen. Es gelang ihm, im Jahre 1808, in seiner Werkstatt im Quartier Saint Léonard in Lüttich.

Seitdem wird Galmei immer mehr zur Zinkfabrikation verwendet : die Dony'schen oder Lütticher Zinkdestillationsöfen werden noch heute dazu gebraucht.

In Anwendung des Berggesetzes von 1810 wurde der zeitweilige Pächter Dony ewiger Eigentümer des Konzessionsfeldes. Zwar wurde die Anwendung dieses Gesetzes 1822 den Nachfolgern Dony's seitens der Regierung bestritten. So entstand ein langdauernder Prozess. 1828 anerkannte der Lüttischer Kassationshof die Eigentumsrechte des Dony, befiehlt aber gleichzeitig die fortdauernden Auszahlung der Pachtsumme von 40.500 f.

1813 hatte der Pächter Dony alle seine Rechte dem Pariser Banquier Dominique Mosselman, Angehöriger einer alten Brüsseler Patrizierfamilie, übergeben. Die Erben des Dominique Mosselman bildeten 1837 die "S.A. des Mines et Fonderies de Zinc de la Vieille Montagne", welche bei der Gründung, nebst dem Bergwerk Moresnet, unter anderen die beiden Zinkhütten zu Lüttich St Léonard und Angleur, besass.

Bildung des neutralen Gebietes von Moresnet.

Seit dem 26 Juni 1816 war der Altenberg auch in einer höchstinteressante politische Lage geraten. Da bei der Teilung der östlichen Spitze des Kantons Auel unter den Niederlanden und Preussen, gemäss den Wiener Verträgen vom 25 Mai und 9 Juni 1815, Uneinigkeiten hervortraten, beschlossen die Kommissare, bei der Festlegung der Grenze, dass die Mairie de Moresnet in drei Teile zerlegt würde: der östliche fiel Preussen zu, der westliche den Niederlanden und der Mittlere blieb zwischen beiden Mächten bestritten. Dieses mittlere Dreieck, worin der Altenberg lag, bildete seitdem und bis zum Versailler Vertrag vom 28 Juni 1919, das strittige sogenannte neutrale Gebiet von Moresnet, welches einer gemeinsamen preussisch-niederländischen, seit 1830 preussisch-belgischen Verwaltung unterworfen war.

Die endgültige Anerkennung der Eigentumsrechte der A.G. des Altenberges auf dem Konzessionsfelde beschloss die belgische Regierung im Jahre 1860. Preussen hatte schon vier Jahre vorher dies anerkannt.

1856 erhielt die Gesellschaft auch die Erweiterung ihrer Bergrechte im preussischen Teil der Konzession auf Bleiglanz, Zinkblende und Eisenkies. In Belgien erfolgten Erweiterungen für diese Erze 1850 (Welkenraedt, 200 ha, Baelen, 31 ha), 1863 (Honthem), 1867 (Welkenraedt, 1418 ha; Dickenbusch, 143 ha über 54 m Teufe), 1871 (Dickenbusch, unter 54 m).

Inbetriebnahme neuer Gruben.

Da man mit einer schnellen Ausbeutung des Altenberges, infolge der immer steigenden Produktion rechnen musste, bemühte sich die Gesellschaft um die Ausschliessung neuer Lagerstätten im Bereich ihrer Konzession. Zuerst wurden nach ehemals betriebenen Erzlagern gesucht. Solche wurden auch 1842 in der Lantzenberger Heide bei Welkenraedt, 1843 in der Stierenweide bei Hergenrath, an der Grünstrasse in Lontzen, in Rabothraedt und in Eynatten und 1846 an der Fossey bei Astenet gefunden. Nach 1850, unter der Direktion von Oberingenieur Max Braun, wurden diese Schürf- und Bohrarbeiten systematischer und auf wissenschaftlicher Basis fortgeführt. Max Braun veröffentlichte auch 1857 die erste geologische Beschreibung des Konzessionsfeldes.

Es wurden nacheinander folgende grössere Gruben in Betrieb genommen; in Belgien, Welkenraedt ST Paul 1848, Dickenbusch 1867, Heggelsbrück 1882, Pandour

1887 ; in Preussen, Poppelsberg 1851, Schmalgraf 1867, Eschbroich 1882, Fossey 1878, Mützhagen 1900, Lontzen 1900.

Modernisierung des Altenberges.

Der Betrieb am Altenberge wurde auch modernisiert. Die Förderungswege des Nordlagers 1846, durch eine Schiefebene mit Dampfmaschine ersetzt. In Erwartung einer prompten Ausbeutung des Nordlagers, die auch 1858 erfolgte, wurden 1853 ein erster grosser Förderschacht und ein Wasserhaltungsschacht bis 65 m Teufe gegraben. Die Förder- und Wasserhaltungsmaschinen wurden mit Dampf getrieben. 1865 erfolgte das Abteufen zweier neuen Schächte bis 90 m, und im Jahre 1871 wurde der Krickelsteinschacht bis 110 m Teufe getrieben.

Mit Pulver wurde schon 1847 abgehaut und nach 1862 mit Nitroglycerin. Die Sach'schen Abhaumaschinen führte man 1864 ein.

Infolgedessen stieg die jährliche Produktion von 745 Tonnen in 1808 auf 1796 in 1817, 11.984 in 1837 um ein Maximum von 137.147 Tonnen in 1855 zu erreichen. Nachher ging diese Produktion wieder auf 66.309 Tonnen in 1860, 21.893 in 1876 und 21.474 in 1884.

Aufbereitung der Erze.

Nach der Einstellung der Arbeit am Altenberge im Jahre 1884, wurden nur noch im Moresneter Etablissement die Erze der umliegenden Gruben bearbeitet. Da seit 1842 die losen galmeihaltigen Erden immer häufiger wurden, hatte man 1848, nach dem Plan des preussischen Bergrates von Carnall, eine mechanische Galmeiwäsche zur Aufbereitung dieser Erdmassen gebaut. In den nachfolgenden Jahren wurde diese Wäsche fortdauernd modernisiert, durch Anlage von Klassiertrommeln (1851), Bau eines Stauhweihers (1861), Einführung von Planherden (1869) von Stromgerinnen (1877) und von Crickboom'schen Läutertrommeln (1880). Die Abfall-schlämme der Wäsche wurden in der Pinge des ehemaligen Nordlagers ausgeschüttet.

Zinkhütte.

Der feste Galmei wurde in Schachtöfen, wovon die ersten 1835 gebaut wurden, und die aufbereiteten Galmeierden in den, nach 1846 gebauten Flammöfen geröstet.

Aus einem Teil des gerösteten Altenberger Galmeis wurde an Ort und Stelle Zink gewonnen : die Hütte wurde 1835 gebaut, mehrmals vergrössert und modernisiert, bis sie 1885 nach Ausbeutung der Grube eingestellt wurde. Ein bedeutender Teil des gerösteten Erzes wurde aber zur Verhüttung nach Lüttich verfrachtet.

Verwendung der Sulfideerze.

Als die Produktion der umliegenden Gruben nach 1860 immer mehr Sulfide aus den tieferen Sohlen lieferten, musste eine Werkstatt zur Trennung und Aufbereitung derselben gebaut werden. Um 1900 wurde dann eine grössere und höchst moderne Aufbereitung errichtet, welche nach 1935, durch Einführung des Flottationsverfahrens, eine letzte Modernisierung erfuhr.

Verschiedenartige industrielle Anlagen.

1910 baute die Gesellschaft auch eine grosse elektrische Zentrale um ihre verschiedenen Anlagen mit Licht und Kraft zu versorgen.

Mit und mit musste man auch die Gruben wegen Ausbeutung oder zu hohen Wasserhaltungskosten einstellen : Fossey, 1923 ; Mützhagen, 1927 ; Eschbroich, 1931 ; Schmalgraf, 1932 ; Lontzen, 1935 ; Roer, 1938. Im Ganzen lieferten alle Gruben 1.991.600 Tonnen Haufwerk, wozu man noch 1.414.328 Tonnen, zuzählen muss, die der Altenberg allein nach 1837 lieferte.

Nach einem Bombenangriff im Jahre 1943 lag auch die Flottation still.

1928 hatte die Gesellschaft in La Calamine (so heisst Neutral Moresnet seit Anschluss an Belgien) eine Zinkoxydfabrik zur Ausnutzung der aus der Galmeiwäsche stammenden Schlämme errichtet. Diese Anlage arbeitete bis November 1950, wo der ganze Betrieb am Altenberg einging.

Transportmitteln.

Die Versorgung des Etablissement mit Kohle und sonstige Materiale aus Lüttich, sowie die Lieferung der gewonnenen und vorbereiteten Erze, erfolgte per Achse bis 1854, als die Eisenbahn bis Herbesthal gebraucht wurde.

1871 wurde der Altenberg am belgischen Eisenbahnnetz, durch den Bau der Strecke Welkenraedt-Aachen über Bleiberg, angegliedert, welche ab 1952 aufgehoben wurde.

Soziale Lage.

Die Anzahl der Werkstätigen am Moresneter Etablissement stieg von rund 60 um 1800 auf 280 in 1840, 995 in 1850 bis auf dem Maximum von 1258 in 1857. (darunter 477 Bergleute). In 1886 erreichte die Zahl nur mehr 209, stieg wieder bis 524 um 1900.

In der Welkenraedter Unterabteilung wurde das Maximum im Jahre 1869 mit 447 Arbeiter, darunter 177 Bergleute, erreicht.

Im Jahre 1900 betragen die Hauerlöhne am Altenberge 3 Mark pro Tag, während in den deutschen Kohlenzechen bis 4,5 Mark ausbezahlt wurden, aber in den Eisenerzbergwerken der Stolberger Gegend nur 2,5 Mark.

Seit 1845 hatte die Vielle Montagne Ärzte für die Versorgung ihrer kranken und verunglückten Arbeiter angestellt. Allen Kelmiser ist wohl noch die mildtätige Persönlichkeit des Geheimen Sanitätsrates Dr Molly im Gedächtnis.

Eine Unterstützungs- und Fürsorgekasse funktionierte schon 1847 und wurde durch eine aus gewählten Vertretern der Direktion, der Meisterschaft und der Arbeiter bestehende Kommission verwaltet. Verunglückte, arme und alte Arbeiter sowie Waisen und Witwen konnte so geholfen werden.

Die Statuten der Kassen wurden 1892 revidiert, nach Einführung der Bismarck'schen Sozialgesetzgebung in Preussen : Krankenversicherungsgesetz vom 15 Juni 1883.

Die Gesellschaft leistete auch Hilfe zum Bau von Arbeiterhäusern, indem sie ihrer Belegschaft Geld zu einem geringen Zinsfuss lieh.

Ab 1845 funktionierte ein Okonomat.

Es wurde auch Vergnügungsvereine gegründet : 1848 der St Barbara-Schützenverein und der St Sebastianus-Bogenschützenverein, 1852 die Kasinogesellschaft der Beamten, 1853 die Bergwerkskapelle.

Die A.G. Vieille Montagne befasste sich auch mit der Einführung gewisser notwendig gewordener Einrichtungen in Neutral Moresnet : Errichtung einer Schule 1845, Bau der Ecole Saint Louis 1857, Pfarrgründung 1858, Kirchenbau 1863/65, Besoldung der Lehrer und der Pfarrgeistlichkeit bis 1920. Der Direktor Adolphe van Scherpenzeel-Thim, der das Moresneter Etablissement von 1846 bis 1859 verwaltete, war der Urheber der meisten dieser Verwirklichungen.

Schlusswort.

Wenn heute nur die grosse Pinge in Kelmis von der ehemaligen Blüte des Altenberges und dessen wirtschaftlicher Bedeutung für Europa zeugt, so bleibt doch das Andenken an der Vieille Montagne in manchen von Ihr für das kulturelle und soziale Wohl der Bevölkerung gegründeten Institutionen lebendig.

G l ü c k a u f !

RIJKSDIENST voor MAATSCHAPPELIJKE ZEKERHEID.
 Dienst voor Statistiek.

INDELING NAAR BEDRIJFSTAK VAN HET AANTAL TIJDENS HET TWEDE KWARTAAL 1956 ONDER DE
 MAATSCHAPPELIJKE ZEKERHEID VALLENDE WERKGEVERS UIT ZEVENTIEN GEMEENTEN VAN HET
 NOORD-OOSTEN VAN DE PROVINCIE LUIK (1) ALSMEDE VAN HET AANTAL DOOR HEN OP
30 JUNI 1956 TEWERGESTELDE WERKNEMERS

BEDRIJFSTAK	Aantal werkgevers	Aantal werklieden		Aantal bedienden	
		Mannen	Vrouwen	Mannen	Vrouwen
Algemene totalen	328	1.151	270	193	67
A.- <u>Land- en bosbouw, zeevisserij (2)</u>	<u>48</u>	<u>51</u>	<u>1</u>	-	-
B.- <u>Extractieve bedrijven</u>	<u>1</u>	<u>5</u>	-	-	-
1. Ontginning van steenkool, van erts en diverse delfstoffen	-	--	-	-	-
2. Ontginning van bouwsteen en andere vooral in het bouwbedrijf aangewende materialen	1	5	-	-	-
C.- <u>Industriële bedrijven</u>	<u>74</u>	<u>593</u>	<u>181</u>	<u>101</u>	<u>19</u>
1. Voedingswarenbereiding	29	113	21	28	4
2. Drankbereiding	2	16	-	-	-
3. Tabakbewerking	1	-	1	-	-
4. Dierlijke en plantaardige oliën en vet- stoffen, margarine inbegrepen	-	-	-	-	-
5. Chemische nijverheid niet elders vermeld	-	-	-	-	-
6. Rubberindustrie	-	-	-	-	-
7. Hout- en kurkbewerking	3	4	-	-	-
8. Papiernijverheid	-	-	-	-	-
9. Boekbedrijf en fotografie	2	3	1	-	1
10. Huiden- en lederindustrie	-	-	-	-	-
11. Textielnijverheid	3	141	83	27	7

12. Kledingsnijverheid :									
a) schoenbedrijf niet inbegrepen	6	2	13	-	-	-	-	-	-
b) schoenbedrijf	2	2	-	-	-	-	-	-	-
13. Productie en distributie van electriciteit, gas en warmte ; waterdienst	1	-	-	1	-	-	-	-	-
14. Derivaten van minerale brandstoffen	-	-	-	-	-	-	-	-	-
15. Bedrijven van niet metalen delfstoffen :	3	235	45	34	5	-	-	-	-
a) glasnijverheid niet inbegrepen	-	-	-	-	-	-	-	-	-
b) glasnijverheid	1	23	14	5	1	-	-	-	-
16. Metaalgieterijen, -pletterijen, -smederijen, en -trekkerijen	1	23	14	5	1	-	-	-	-
17. Fabricage van artikels uit gewoon metaal niet elders vermeld	8	21	2	1	-	-	-	-	-
18. Machineconstructie, elektrische toestellen, vervoermiddelen, schepen en vliegtuigen inbegrepen	12	31	1	4	1	-	-	-	-
19. Kunst- en precisiebedrijven	-	-	-	-	-	-	-	-	-
20. Diverse verwerkende bedrijven	1	2	-	1	-	-	-	-	-
D.- <u>Bouwbedrijf</u>	<u>58</u>	<u>259</u>	<u>1</u>	<u>2</u>	<u>1</u>	<u>1</u>	<u>13</u>	<u>22</u>	<u>1</u>
E.- <u>Transportbedrijf (3)</u>	<u>22</u>	<u>89</u>	<u>1</u>	<u>29</u>	<u>13</u>	<u>13</u>	<u>22</u>	<u>22</u>	<u>13</u>
F.- <u>Handel</u>	<u>53</u>	<u>61</u>	<u>8</u>	<u>40</u>	<u>22</u>	<u>22</u>	<u>22</u>	<u>22</u>	<u>22</u>
I.- <u>Eigenlijke handelsondernemingen</u>	47	59	7	15	12	12	12	12	12
II.- <u>Kredietondernemingen</u>	2	-	-	1	1	1	1	1	1
III.- <u>Allerlei agentschappen</u>	4	2	1	24	9	9	9	9	9
G.- <u>Hotelbedrijf en persoonsverzorging</u>	<u>17</u>	<u>13</u>	<u>15</u>	<u>5</u>	<u>-</u>	<u>-</u>	<u>-</u>	<u>-</u>	<u>-</u>
1. Hotel-, restauratie- en caféhouders	10	4	9	2	2	2	2	2	2
2. Persoonsverzorging niet elders vermeld	3	1	6	1	1	1	1	1	1
3. Vermakelijkheidsbedrijven	4	8	-	2	2	2	2	2	2

H.- Overheidsdiensten en andere niet elders
vermelde diensten van algemeen belang
(4)

1. Geneeskundig en sanitair dienstbetoon	9	36	14	3	6
2. Godsdienst, onderwijs, kunst en wetenschap	17	19	27	6	1
3. Overheidsdiensten en andere diensten van algemeen belang (5)	29	29	22	7	5
			<u>63</u>	<u>16</u>	<u>12</u>

- (1) Het gaat om de gemeenten Aubel, Gemmenich, Hendrik-Capelle, Homburg, Kalmis, Lontzen, Montzen, Moresnet, Neu-Moresnet, Remersdaal, Sippenaken, Teuven, St. Martens en St. Pieters-Voeren, Welkenraedt, Moelingen en 's Gravenvoeren.
- (2) Met inbegrip van de bestendige landbouwwerklieden en het in private domeinen tewerkgesteld personeel; de seizoenarbeiders komen in onderhavige statistiek niet voor.
- (3) Behoudens de zeelieden ter koopvaardij die onder de D.M.V.Z.K. ressorteren en de binnenschippers.
- (4) Met uitsluiting van het vast personeel van Staat, provinciën en gemeenten.
- (5) Met uitsluiting van de beambten van de N.M.B.S. en van de N.M.V.B.

RIJKSDIENST voor ARBEIDSBEMIDDELING EN WERKLOOSHEID.

DAGGEMIDDELDE VAN HET AANTAL GECONTROLEERDE VOLLEDIG WERKLOZEN

(Mannen + Vrouwen)

Gemeenten	Maanden	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958
AUBEL	Maart	8	3	7	5	10	1	4	3	7
	October	4	-	3	9	3	1	2	2	-
GEMMENICH	Maart	10	6	10	13	28	13	9	8	6
	October	4	6	6	16	13	8	8	4	-
HENRI-CHAPELLE	Maart	-	-	-	2	2	-	-	-	-
	October	-	2	2	1	-	2	-	-	-
HOMBOURG	Maart	1	1	1	4	5	2	1	1	6
	October	1	2	2	-	1	-	2	2	-
LA CALAMINE	Maart	23	39	55	62	64	29	18	20	43
	October	28	45	58	46	28	21	15	21	-
LONTZEN	Maart	11	10	13	11	11	10	12	6	15
	October	7	13	10	9	12	9	7	8	-
MOELINGEN	Maart	2	1	-	3	4	1	1	1	6
	October	-	-	-	4	-	1	1	1	-
MONTZEN	Maart	4	4	6	7	12	6	3	4	6
	October	3	10	5	12	5	6	5	1	-
MORESNET	Maart	4	-	5	7	3	3	3	-	5
	October	-	3	3	5	1	1	1	1	-
NEU-MORESNET	Maart	6	8	9	9	5	4	5	1	3
	October	8	11	8	5	3	3	1	2	-
REMERSDAAL	Maart	1	1	2	3	1	-	1	-	1
	October	-	-	-	2	-	-	-	1	-
SIPPENAEKEN	Maart	-	-	1	-	-	1	-	-	-
	October	-	-	-	-	-	-	-	-	-
WELKENRAEDT	Maart	12	13	22	21	22	10	7	12	28
	October	11	20	26	15	19	8	6	11	-

Gemeenten	Maanden	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958
TEUVEN	Maart	3	1	2	-	2	1	1	2	2
	October	-	-	-	1	1	-	1	-	-
's GRAVENVOEREN	Maart	3	1	2	4	10	8	4	5	6
	October	2	-	2	5	6	3	2	2	-
St.-MARTENSVOEREN	Maart	2	-	1	3	2	3	2	1	2
	October	-	-	1	3	2	1	-	1	-
St.-PETERSVOEREN	Maart	-	-	-	1	-	1	1	-	2
	October	-	-	-	-	-	-	-	1	-

De cijfers van October 1958 zijn nog niet beschikbaar.

DAGGEMIDDELDE VAN HET AANTAL GECONTROLEERDE GEDEELTELIJK EN TOEVALLIG

WERKLOZEN (Mannen + Vrouwen)

Gemeenten	Maanden	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958
AUBEL	Maart	3	3	12	4	5	17	5	2	5
	October	1	11	3	7	6	2	1	3	-
GEMMENICH	Maart	11	17	59	30	27	35	22	12	45
	October	1	68	33	32	42	17	5	12	-
HENRI-CHAPELLE	Maart	2	3	8	5	6	3	3	-	7
	October	2	5	5	4	2	-	2	1	-
HOMBOURG	Maart	2	3	7	5	2	8	4	2	4
	October	3	8	5	4	5	2	1	3	-
LA CALAMINE	Maart	18	31	235	138	74	92	62	39	123
	October	24	200	108	76	82	40	19	29	-
LONTZEN	Maart	12	10	34	26	25	24	10	8	23
	October	10	28	14	15	12	7	2	7	-
MOELINGEN	Maart	-	-	-	-	1	-	1	1	2
	October	-	-	-	-	1	-	-	1	-
MONTZEN	Maart	16	8	34	19	16	21	8	6	16
	October	9	34	27	19	22	10	4	9	-

Gemeenten	Maanden	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958
MORESNET	Maart	5	4	24	18	10	16	7	4	15
	October	6	22	19	10	17	10	3	3	-
NEU-MORESNET	Maart	3	4	50	19	5	13	6	3	12
	October	7	27	18	9	11	5	1	3	-
REMERSDAAL	Maart	-	-	1	1	1	2	2	-	4
	October	-	-	-	1	1	-	-	-	-
SIPPENAKEN	Maart	-	-	1	-	1	1	1	1	1
	October	-	1	-	-	-	-	-	-	-
WELKENRAEDT	Maart	18	13	124	63	66	72	40	16	57
	October	20	95	44	56	49	29	14	25	-
TEUVEN	Maart	-	-	1	-	1	5	2	-	6
	October	1	-	-	-	-	-	-	-	-
's GRAVENVOEREN	Maart	-	-	-	-	3	3	-	1	3
	October	-	-	-	2	1	-	-	-	-
ST.-MARTENSVOEREN	Maart	-	-	1	-	1	9	3	-	5
	October	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ST.-PETERSVOEREN	Maart	-	-	1	-	2	-	1	-	3
	October	-	-	-	1	1	-	-	-	-

De cijfers van October 1958 zijn nog niet beschikbaar.

MARCEL WALPOT

Licentiaat in Aardrijkskundige Wetenschappen. Leraar aan het Provinciaal Hoger Handelsinstituut te Hasselt

DE TEWERKSTELLING IN OVERMAAS

HET FORENSENVRAAGSTUK

De jongste regeringsverklaringen hebben ongetwijfeld een nieuwe impuls gegeven aan de regionaal-economische politiek in ons land. Twee testgebieden voor onmiddellijk streekonderzoek werden reeds afgebakend.

Ook het memorandum van de Vlaamse Economische Raad, voorgezeten door de h. Roppe, gouverneur van de Provincie Limburg, wees op de welvaartsverschillen tussen de gewesten, waaraan slechts door een regionale ontwikkelingspolitiek kan verholpen worden.

In het raam van deze verscherpte belangstelling voor de noden der gewesten, is het gepast ook de aandacht te vestigen op enkele aspecten van de tewerkstelling in het Land van Overmaas, dat op het gebied van plaatselijke industriële werkverschaffing zeker niet mild bedeed is.

ALGEMEEN OVERZICHT.

De Overmazer is wel vertrouwd met de dagelijkse trek van arbeiders en bedienden vanuit het eigen heem naar de naburige industriebekkens van Luik en Verviers. Deze dagelijkse beweging van arbeidskrachten, van de woonplaats naar het centrum der tewerkstelling, heet in economische terminologie het "pendelverkeer". De werknemers die bij deze beweging betrokken zijn, worden algemeen aangeduid met de betiteling "forensen".

Zo wij in deze bijdrage een aspect van de tewerkstelling der Overmase bevolking willen belichten, dan gaat onze belangstelling in de eerste plaats naar het aandeel van de forensen in de actieve bevolking en naar de spreiding over de gemeenten van het gewest.

Hierbij steunen wij op de statistische gegevens van de laatste volkstelling (1947), die ongetwijfeld dienden aangepast, doch welke niettemin een aanvaardbaar beeld geven van de sociaal-economische verhoudingen alhier.

Merken wij op dat onder de actieve bevolking, evenals onder de forensen, alle beroepen en functies begrepen zijn, gaande van landbouw, handel tot industriële e.a. activiteiten. Een indeling naar de beroepsstructuur moge later volgen.

Bij de lijst der Overmase gemeenten werden enkele Waalse buurgemeenten gevoegd tervergelijking. Zo worden in bijgaande tabel I, volgende gegevens naast elkaar gesteld :

- 1) De actieve bevolking der gemeente : deze geeft het getal inwoners ter plaatse en buiten de gemeente tewerkgesteld (kolom A).
- 2) Het aantal inwoners, dat binnen de gemeentegrenzen werkzaam is (kolom B).

- 3) Het aantal inwoners, buiten de gemeente tewerk gesteld ; d.i. het forensen-aantal (kolom C).
- 4) Het procent der werkforensen (inwoners) berekend t.o.v. de totale actieve bevolking der gemeenten (kolom D).
- 5) De totale bevolking van de gemeenten (kolom E).

Alle gegevens volgens volkstelling 1947.

TABEL I : Actieve Bevolking (A),
 ----- Ter plaatse werkenden (B),
 Forensenaantal (C),
 Forensenprocent (D),
 Bevolking 1947 (E).

Gemeenten	A	B	C	D	E
Moelingen	270	145	125	46 %	700
Richelle	254	86	168	66 %	
Berneau	180	92	88	49 %	
Visé	1928	1091	837	43 %	
Bombaye	173	117	56	32 %	
Warsage	353	263	90	25 %	
's Gravenvoeren	511	379	132	26 %	1353
St-Martens Voeren	382	303	79	21 %	924
St-Pieters Voeren	134	112	22	16 %	344
Teuven	205	140	65	32 %	643
Remersdaal	185	155	30	16 %	452
Hendrikkapel	630	475	155	25 %	1549
Homburg	780	569	211	27 %	1602
Sippenaken	122	102	20	16 %	299
Gemmenich	976	413	563	58 %	2442
Montzen	990	562	428	43 %	2351
Moresnet	577	280	297	51 %	1300
Kelmis	1802	576	1226	68 %	
Neu-Moresnet	274	120	154	56 %	
Aubel	1177	982	195	17 %	
Telling 1947.					

Bij het vergelijken van deze statistische gegevens zijn vooral sprekend, de procenten van het forensenaantal, berekend t.o.v. de actieve bevolking der gemeente. Deze verhoudingen laten toe twee groepen van gemeenten te onderscheiden, met hoog forensenprocent, en waartussen dan een zone met minder belangrijk pendelverkeer voorkomt.

DE VOERSTREEK.

Een eerste concentratiegebied van forensen omsluit het centrum Visé met de onmiddellijke omgeving ; opmerkenswaardig is dat de stad zelf een hoog forensenprocent (43 %) aangeeft, hetgeen wijst op een beperkte tewerkstelling ter plaatse.

Visé speelt dus eerder de rol van doorgangscentrum of verkeersknooppunt dat de arbeidskrachten van het omliggende naar het Luikse bekken draineert.

Tegenover zijn dagelijkse uitwijking van 837 inwoners, stelt Visé nochtans de tewerkstelling van 642 vreemde arbeidskrachten binnen zijn muren.

Deze schijnbaar onlogische uitwisseling van arbeidskrachten vindt zijn verklaring in het feit dat de lagere fundties grotendeels door inkomende werknemers worden waargenomen, terwijl de stad haar groot contingent aan bedienden en gespecialiseerde vakmensen naar de meer ontwikkelde industrie van Luik overhevelt.

In de onmiddellijke omgeving, is practisch de helft der actieve bevolking van de gemeenten Moelingen (46 % forensen), Berneau (49 %), Richelle (66 %) buiten de gemeente werkzaam.

Een tweede ring rond Visé omvat de gemeenten 's Gravenvoeren (26 %), Warsage (25 %), Bombaye (32 %), met meer dan een vierde aan dagelijks migrerende actieven.

Een tussen-zone - met een gemiddeld forensenprocent 20 - omsluit dan de meer oostelijke gemeenten van de "Voerstreek" (St-Martens Voeren, St-Pieters Voeren, Remersdaal), waarbij Teuven nog opvalt door zijn hoger procent (32) aan pendelarbeiders.

We mogen hieruit besluiten dat de samentrekking van dagelijks uitwijkende werknemers, concentrisch gegroeid is om het verbindingsknooppunt Visé ; deze concentratie neemt af naar de periferie, in rechtstreeks verband met de afstanden die moeten afgelegd worden, met persoonlijke middelen, vooraleer te Visé kan aangekoppeld worden aan de vlot georganiseerde trek naar het Luikse bekken.

Hier stelt dus, voor de zg. Voerstreek, sensu lato, - de Nederlandstalige gemeenten van Overmaas - de pendelbeweging vooral vraagstukken van verkeersgeografische aard.

Vatten we de gegevens voor de Voerstreek samen in volgend staatje, met dezelfde legende als voor Tabel I.

Gemeenten	A Actieven	B Forensen	C % Forensen
Moelingen en 's Gravenvoeren	780	257	32,9
St-Martens en St-Pieters Voeren)	906	196	21,5
Teuven, Remersdaal)			
Totaal "Voerstreek"	1687	453	26,8 %
Visé	1928	837	43 %

Het gemiddeld forensenprocent voor de Voerstreek, 26,8 % blijft binnen redelijke perken, als men rekening houdt met betere verbindingsvoorwaarden voor de "terrasgemeenten" Moelingen en 's Gravenvoeren (samen 32,9 %) - met minder grote afstanden en minder hinderend relief.

Vanuit de meer gesloten valleien - de overige-Voerdorpen met 21,5 % aan forensen - is de dagelijkse trek veel nauwer verbonden met de verkeersvoorwaarden. De aantrekkingskracht van de vroegere spoorwegverbinding Visé-Montzen (zie Teuven 32 %) weerspiegelt zich nog in de cijfergegevens.

Zonder de principiële voorkeur voor plaatselijke tewerkstelling te laten varen, menen we nochtans dat omwille van de grotere spreiding der forensen in de "Voerstreek", vooral moet gewerkt worden voor meer regelmatige en vlotter verbindingsmogelijkheden op het gebied van openbare verkeersmiddelen, tussen de gemeenten onderling en de aantrekkingspool (Visé) anderzijds.

DE GEMEENTEN DER GEULVALLEI.

Als tegenhanger van groep Visé - en omgeving - vinden we aan de oostkant een belangrijke concentratie van forensen in de vallei van de Geul.

Hierin betrekken we vooralsnog alleen de gemeenten ten Noorden van de rijks-weg Hendrikkapel - Aken.

Een vergelijking van de forensenprocenten (zie Tabel I) laat ook hier een zonatie onderscheiden, zoals blijkt uit volgend staaltje (met legende als voor Tabel I) :

Gemeenten	A Actieven	C Forensen	D % Forensen
Homburg	780	211	27 %
Hendrikkapel	630	155	25 %
Sippenaken	128	20	16 %
	1532	386	25 %
Gemmenich	976	563	58 %
Montzen	990	428	43 %
Moresnet	577	297	51 %
Kelmis	1802	1226	68 %
Neu-Moresnet	274	154	56 %
	4619	2668	55,2 %
Totaal	6151	3054	49,6 %
Aubel	1177	195	17 %

De drie gemeenten Homburg, Hendrikkapel en Sippenaken - deze laatste met onbeduidend forensenaantal - vormen een eerste zone, die dagelijks een vierde van de actieve bevolking ziet uittrekken, hetgeen merkkelijk minder is dan voor de overige Geuldorpen.

Deze eerste zone neemt een typisch zadelpositie in op de waterscheidingskam Gulpe-Geul, die tevens de grens vormt van de aantrekkings-sferen van Luik en Verviers. Het forensenprocent benadert het gemiddelde voor de Voerstreek, ondanks de grotere afstanden tot de tewerkstellingscentra.

Een uitgesproken samenballing van pendelende arbeidskrachten vinden we echter in de gemeenten Gemmenich, Montzen, Moresnet, Kelmis en Neu-Moresnet, waar de dagelijkse uitwijking gaat tot gemiddeld 55,2 % der actieve bevolking.

Zelfs met inbegrip van de eerste zone (gemiddeld 25,1 %) bereikt het foren-

senprocent voor de beschouwde Geulgemeenten tesamen 49,6 %, d.i. de helft van de actieve bevolking.

Deze buitensporige verhouding van het forensenaantal vindt zijn oorsprong in de verschillende regionaal - economische structuur van dit gewest. In tegenstelling tot de overwegend agrarische Voerstreek, was dit deel van Overmaas van oudsher de zetel van industriële bedrijvigheid, gegrondvest op de ontginning van de minerale rijkdommen. Deze ertsontginning en verwerking kende tijdens de 19e eeuwse economische revolutie ook een grote expansie met als gevolg een concentratie van arbeidskrachten.

De daaropvolgende overplanting van de zink- en loodindustrie, van zijn- blijkbaar uitgeput - historisch ontstaanpunt "Altenberg", naar de nieuwe "Vieille Montagne"-zetels te Angleur en te Balen-Nete, liet dan ook een arbeidsoverschot na, dat zich doorheen de demographische evolutie heeft weten te handhaven tot op dit ogenblik.

De uitgesproken bezorgdheid voor het heromschakelen van de industriële bedrijvigheid - zoals thans voor de Borinage wordt aan de dag gelegd - zal voor onze streek wel niet hebben voorgezeten, alhoewel de groei van de spoorweginstallaties te Montzen-Herbesthal op het gebied van de werkverschaffing een gedeeltelijke compensatie voor de wegvallende mijnbouw zou opleveren. Hierbij zou tevens kunnen onderzocht worden in hoever een grensarbeidersverkeer in de richting van Aken ooit een uitkomst heeft geboden.

Als resultaat van deze evolutie blijft het huidig arbeidsoverschot van 3.054 krachten voor het totaal der beschouwde Geulgemeenten. Dit absolute aantal werknemers is ongetwijfeld groot genoeg om te voorzien in de personeelsbehoeften van een belangrijke industrie, zo deze ter plaatse haar standplaats zou kiezen.

De oplossing voor het vraagstuk der werkverschaffing in de Geulvallei moet dan ook gezocht worden in een politiek van algemene werkverruiming door heractiveren van de plaatselijke industrie of vestiging van nieuwe bedrijven.

Het arbeiderspotentieel is daartoe ter plaatse voorhanden. In hoever de voor industriële vestiging vereiste "infrastructuur" - dat is de organisatie van verkeerswegen, aanwezigheid van geschikte terreinen voor industrieparken, energiebronnen e.d. - aanwezig is, kan hier niet nader worden behandeld.

In afwachting van initiatieven in die richting blijkt het nodig - gelijklopend met het opbouwen van hogergenoemde infrastructuur - de voorwaarden voor het pendelverkeer, dit zijn vooral de verbindingsmiddelen - te verbeteren.

Intussen kan de vraag worden gesteld in hoeverre de nakende Europamarkt het grensarbeidersverkeer zal beïnvloeden : misschien schuilt daarin nog een mogelijkheid om de al te eenzijdige afhankelijkheid van een enkel industriebekken - met onmiddellijke weerslag van de kleinste recessie op de werkvoorziening van de verst wonende arbeidsgroepen - kan worden opgeheven.

BESLUIT.

Algemeen stelt het vraagstuk van de pendelbeweging der arbeidskrachten zich in Overmaas voor gans het gewest - als een verkeers-geographisch probleem dat door verbeterde verbindingswegen kan worden opgelost.

Voor de Geulvallei echter dient een grondige regionaal-economische heropleving door plaatselijke industrievestiging het te grote arbeidsoverschot op te slorpen.

Hiertoe dient echter in de streek zelf een aangepaste geestesstroming te worden gewekt, waardoor Overmaas aktief zou worden betrokken in de algemene beweging door streekontwikkeling in ons land (1).

SEHNSUCHT NO HEEM

(Het Lied van de Forenser)

Dä Jier noh Ruhm än Jält
dräf wiet mech ende Wält ;
ech font ähl märr Verdross,
wauet quiet dä Lävensloss.
Refrein.

Trotz Vrönde jruht än kleng,
follt ech mech stets alleng,
hauw nörijens Rahs noch Row
en Trohn eeh jedder Ow.
Refrein.

Va Heemwiej lahm jelaht
sprong op ech enen Naht,
än jeng bekiejt werr trökk
noh Heem, Jrähn doh va Jlökk.
Refrein.

Refrein :

Sehnsucht noh Heem diej quällde miej Hatt,
Sehnsucht noh Heem wu mä kallt ett Platt.
Ech kuhs neet verrjeiete ett Oddeschhuhs va Leem,
woer krank van de Sehnsucht, van de Sehnsucht noch Heem.

Piet Zimmer, Kelmis.

(1) Nous mettrons très prochainement à la disposition de nos lecteurs d'expression française, le texte intégral français de cet important article.